

Az ideológus és az ő nyelve

BRETTTER GYÖRGY

Eddigi munkáiból, beleértve ez utóbbit is,¹ ma már kiderül, hogy Gáll Ernő nem csupán politikai eszméit, de ideológiájának egészét is az államhoz való viszonyban alakította ki. Ideológiája – a marxi–lenini ideológia, illetve ennek erővonalain elhelyezkedő gondolatok, információk, politikai tények – természetes módon állt szembe a polgári-földesúri társadalom felépítményével, s pontosan ennyire természetesen találta meg eszményét a nálunk 1947 végén létrejött államban. Ez a hatalom, és Gáll Ernő gyakran hangsúlyozza ezt, képes önkorrekciónkra, mert marxista párt vezetői, és a marxizmus lényegéhez tartozik a hibák felismerése, illetve – és ez bizonyos szempontból még fontosabb – képes a különböző, egymást követő fejlődési szakaszoknak megfelelően alakítani politikáját. A marxista párt képes erre, mert, amint ezt Gáll Ernő aláhúzza, a párt a munkásosztály érdekeit képviseli, a munkásosztály pedig objektíve érdekelt lévén a haladásban, tulajdonképpen az emberiség ügyét valósítja meg.

Nyilván az állami keretekben élő emberiségét, azért, amelynek közösségi viszonyait az állam képviseli, amelynek érdekeit a marxista párt fogalmazza meg és politikája révén ez a párt tudatosítja a tömegekben. A gyakorlat ezek szerint a párt politikájának végrehajtása, a szervezett és tervszerűsített cselekvés, a társadalomra vonatkozó teoretikus gyakorlat pedig a hűség jegyében végzett ideológusi munka. Az ideológus terjeszti a marxizmus-leninizmus elveit, népszerűsíti a pártpolitikát, és felhívja a figyelmet az életben felvetődő új jelenségekre, illetve az esetleges hiányosságokra. A hűség és a fegyelem dialektikus viszonyában az ideológus végző soron a hűség nevében fegyelmezett: tudja, hogy igaz ügyet szolgál, tudja, hogy a valóság megváltoztatása szervezett és öntu-

¹ *Tegnap és mai önismeret*. Kriterion, Bukarest, 1975. Az idézetek erre a kiadásra vonatkoznak.

datos tevékenység, tudja, hogy ezt a tevékenységet irányítani csak a párt képes, tehát vállalja a feyelmet.

Az intézményekben való gondolkodás – nevezzük ezt etatisztikus gondolkodásnak – orientálja tehát Gáll Ernő eszmevilágát. Az intézmények, a párt és az állam értéket jelentenek számára: tapasztalatai a legfőbb erkölcsi (magatartásbeli) jó és a legfőbb társadalmi igazság letéteményeseként mutatják a pártot és az államot. Ha konkrét esetekben a történelmileg egyáltalán megvalósítható jó és igaz nem találja meg a kibontakozás megfelelő formáit, akkor az ideológus éppen ezekért a formákért lép be az eszmék szorítójába. Küzdelmeinek másik területe a nem-megfelelő (vagy éppen ellenséges) ideológiák világa: ezek tévedését elsősorban nem logikai eszközökkel kell kimutatni, hanem azoknak az értékeknek a felmutatásával, amelyeket az ideológus képvisel, illetve annak kimutatásával, hogy az ellenfél értékpremisszái az értékhierarchia alsóbb szintjein helyezkednek el, mint az egész emberiség ügyét képviselő pártideológus értékei.

A formák keresése, az értékek felmutatása egy meghatározott területen – a nemzeti kérdés területén –, tegyük hozzá: az osztársadalmi mozgás részeként értelmezett nemzeti problematika területén: ez Gáll Ernő könyvének tartalma. E tartalomról szólva óhatatlanul eszünkbe jut az a régi tétel is – hiszen szerzőnk gyakran említi –, hogy nincs tartalom forma nélkül. Gáll Ernő gondolatai a politikai nyelv formájában születnek meg. A marxi-lenini pártpolitika nyelvén beszél, tehát eleve visszautasít mindent, ami más nyelven kerül kifejezésre. Ha pozitív mozzanatokat fedez fel mondjuk az ellenfélnek tekintett szerző gondolataiban, akkor ezt is átfogalmazza a maga nyelvére, nem törődve azzal, hogy így némi egyszínűség jön létre. Néha az a benyomásunk, mintha mindenki azonos nyelven beszélne.

Gáll Ernő óriási toleranciával közelít a nézeteitől eltérő, de jószándékúnak tekintett álláspontok felé. Toleranciája ideológiai megalapozottságú nyelvi tény: azzal toleráns, hogy a maga nyelvére fogalmazza át, vagyis nyelvileg integrálja e másoknál pozitívnak tekinthető álláspontokat. Csak egy példát erre az átfogalmazásra: Gáll Ernő, az érték és érdek viszonyát taglalva, Gunnar Myrdal álláspontját ismerteti: „Gunnar Myrdal – haladó nyugati társadalomtudós és közéleti személyiség – fontos helyet biztosít a kutatásban az értékpremisszáknak. A társadalomtudományok – szerinte – akkor tesznek eleget megismerő és társadalom-átalakító szerepüknek, ha az alkalmazott értékpremisszákat nyíltan kifejezik. A kiválasztás azonban nem lehet önkényes. Relevánsnak és szignifikánsnak kell lennie.” Ezután idézi Myrdalt: „Ez annyit jelent, hogy meg kell felelnie a társadalomban létező csoportok valóságos értékeléseinek, méghozzá olyan csoportoknak, amelyek elég nagyok, vagy egyéb okok miatt elegendő hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy értékpremisszájukat realiztívkussá tegyék.” Majd ismét Gáll Ernő következik: „A relevancia myrdali fogalma tehát azt fejezi ki, hogy az illető társadalom vagy

csoport érdekei és eredményei szabják meg az értékek kiválasztását.” (24.) Látjuk, hogy a szöveg három részből áll: 1. Myrdal bemutatása, az idézet hitelesebbé tétele azzal, hogy haladó tudósként és közéleti személyiségként jellemzi, ideológiai szalonképességét igazolja, továbbá Gáll Ernő mindig jelen levő pedagógiai szándékait figyelhetjük itt meg; 2. a Myrdal-idézet; 3. az idézethez fűzött reflexió.

És éppen a reflexió esetén válik gondolkodói stílusa tartalmivá. Ugyanis nem arról beszél, nem azt gondolja tovább, amit az idézetben olvasott, hanem, amint azt az igazi ideológusok teszik, csak a maga meggyőződéseit mondja. Tehát nem azért, mert Gáll Ernő sajátos módon csinálja az ideológiát, hanem *mert* egyetlen nyelvben tud csak gondolkodni, *mert* minden egyéb nyelvből csak annyit ért, amennyire szüksége van, hogy érveit súlyosabbá tegye. Azzal, hogy elfogad, és azzal, hogy elutasít, illetve kritikailag teszi ezt. A fenti idézet második részében szó sem volt arról, hogy valamely társadalmi csoport érdekei és eredményei szabják meg az értékek kiválasztását, hiszen Myrdal a *társadalomtudományokról* beszél, s csupán annyit mond, hogy ezek kénytelenek tudomásul venni a társadalmi csoportok valóságos értékpreferenciáit, de egy szót sem ejt – legalábbis ebben az idézetben – az érdekek és az értékek viszonyáról. Az értékeknek érdekekre való ilyen redukciója amúgy sem védhető álláspont: ellentmond a tapasztalatoknak, de egy (elméletileg) középszintű kategóriarendszernek is.

De ez a tolerancia mást is jelent: Gáll Ernő a szakirodalom felhasználásával nagymértékben nagyította a nemzetiségi probléma megközelítésének elméleti és szociológiai kereteit. Nem kétséges, hogy most számos kérdést másképp látunk, mint ezelőtt, hogy a reális problémák felvetésének módjában is másképp járunk majd el, mint ezelőtt.

Gáll Ernő persze nem tud kibújni ideológusbőréből, és nem tudja – nem is akarja – megtagadni saját értékpreferenciáit. És ez az értékpreferencia a humanitás általánosan elfogadott értékei mellé felveszi a marxizmus–leninizmus nemzeti–nemzetiségi teóriáját és azokat az intézményeket, amelyek az ideológiát az empirikus világban megvalósítják. Értékpreferenciái természetesen elfogulttá teszik, de ő vállalja ezt az elfogultságot, sőt: azzal, hogy az intézményeket az értékek színvonalán tárgyalja, tulajdonképpen ezeknek is idealitást tulajdonít: lehetséges tökéletességükből részesül az empirikus intézmény, amely a tökéletesedés immanens útját járja.

Ideológiai álláspontján belül éppen a lehetséges (ideális) és a megvalósult ellentmondás izgatja, és éppen itt válik problémá-érzékeny. Szilárd ideológiai talapzatokról beszélhetnénk tehát: a megvalósult, noha hátrányban van az értékhez (eszményhez, ideálishoz) képest, mégis haladást jelenthet a lehetséges tökéletesség útján: a praktikus célkitűzések éppen ezt a haladást szol-

gálják. A maga nemében valami tökéletes lehet anélkül, hogy abszolút értelemben az volna: a feladat éppen az, hogy gyakorlatilag megvalósítsuk mindazt, ami megvalósítható az adott korban.

Adott kor: Gáll Ernőt nem hozza zavarba az, hogy az önmaga lehetőségeit megvalósító kor és az ideális-eszményi között elméletileg nehéz dolog átmenetet találni; az ideális (eszményi) megfogalmazói és adott szinten való (lehetőség szerint való) megvalósítói is mi vagyunk, sőt mi vagyunk az intézmény is, amely mozgósít erre, de egyúttal a megvalósulás ideális kerete is. Az intézményesített cselekvés ideológiája ez, amely kiküszöböli az egyénit, és a partikulárisból is csak az egyetemeshez közelítőt őriz meg. Így válik reprezentatívvá a múlt minden – intézmények nevében és intézmények által végrehajtott –, haladó tendenciát képviselő mozgalma, s mivel könyvének témája a nemzeti mozgalom, illetve a mozgalmak révén megvalósuló nemzeti önismeret, így válik a nemzeti haladásért vívott intézményesített küzdelem az újabb kor eszményeinek hordozójává, releváns és jobbára reprezentatív történelmi tényé, releváns, de nem reprezentatív intézményen kívüli mozgalmak példaképévé.

Szerzőnk azonban nem foglalkozik magával a mozgalommal, azzal, ahogyan a tömegek gyakorlatában a nemzetiségi lét nemzetiségi mozgalommá szerveződött, ahogyan a spontán mozgalom létrehozta a maga intézményi kereteit. A kész kereteket kapjuk csupán, a *már* kialakult intézményeket, az intézményesített cselekvést, roppant keveset mond a létként átélt nemzetiségről, noha tudjuk: a nemzetiségi intézmény pusztá keret, ha nem a reális nemzetiségi mozgalom létérdekeit képviseli.

Ezen gondolatkörön belül Gáll Ernő rendkívül izgalmas dolgokról ír, illetve vitális problémákról ebből a kérdésfelvetésből kiindulva elmélkedik. Idézzük könyvének néhány reprezentatív sorát: „E szempontok alapján [a művelődési eszmény és a társadalmi ideál dialektikus viszonyáról volt szó az előbbieken] nem csupán a romániai magyar művelődést munkáló kultúrpolitika időszerűségét, hanem e feladat bonyolultságát is tudatosíthatjuk. Hagyománynak és modernségnek, romániai létparancsoknak és világigényeknek, a humaniorák és a tudományos műszaki forradalom követelményeinek kell ugyanis oly módon megfelelnie, illetve eleget tennie, hogy maximálisan biztosítsa az itteni magyarság alkotó erőinek kibontakozását.” (99.) Egy oldallal előbb a nemzetiségi mikrokultúrával kapcsolatban ezt írja: „E mikrokultúrák kibontakozása, önállósulása az ösztönösség és tudatosság kölcsönhatásában alakul, ám az adminisztratív beavatkozástól és manipulációtól mentes irányítás ez esetben (tekintettel a művelődés fokozott jelentőségére a nemzetiség életében) hatványozottan nélkülözhetetlenek, jótékonyak bizonyulhat. [...] E kultúrpolitika feladatát alkotja továbbá azoknak a kereteknek a megteremtése, amelyek [...] a korszerű, szocialista tartalom fejlődését serkentik.”

Az idézetek áttetsző logikai szerkezete feleslegessé tesz minden kommentárt. Eszmény és intézmény, ideológia és haladás, feladat és megvalósítás lehetősége a szavakban rendre felsorakozik: a szavak között a jobbítás vágya, az érzelem, a csatlakozás kohéziós ereje. Persze ez is kettősség: a felsorolások, ezek az önmagukat racionálisnak tekintő kijelentéshalmazok racionálisan *érezik* magukat, az érzelmek pedig a ráció szavaként ünneplik realitásukat. Nem csoda, hogy így van: Gáll Ernő mint nemzetiségi ideológus fogalmaz, de nemzetiségi mivoltában *léte*hez tartozik az is, ahogyan átéli nemzetiségi mivoltát. A nemzetiség-tudomány művelőjeként saját illuzórikus tudatát – hiszen nincs illuzórikumtól mentes, érték nélkül való tudat – teoretizálja meg, s mivel tudja, hogy a tudat eme csalfaságáról azért illik tudni, sőt a tudományban illik ennek kereteit is kijelölni, Gáll Ernő *a* tudat legmagasabb ideológiai szintézisére, a mindent átfogó marxizmusra és az ezt képviselő intézményre apellál.

Az egyén meghal – éljen az egyéniség. Ha az egyénnek nincs módja arra, hogy létmozzanatként átélte helyzetét az egyéni cselekvésben haladja meg, ha nincs mód arra, hogy a helyzetüket hasonlóképpen létmozzanatként átélő emberek csoportos cselekvésben alakítsák a világot, akkor nyilván csak két lehetőség marad: a cselekvésről való lemondás, vagy az emberek reális érdekeit tudatosító vezető erő által megtervezett-irányított csoportcselekvés. Ebben a cselekvésben az egyén már nem valamilyen empirikus világból indul ki, hanem a magasrendű intézményekben megtestesült empiriából, s pontosan azzal válik egyéniséggé, hogy maximálisan meghaladja egyéniségét.

Gáll Ernő gondolkodásmódjának logikáját vázolván keveset, sőt hamisat mondanánk, ha nem ismertetnők közelebbről is azt az anyagot, amelyet ez a logika egységessé munkál. Könyvének fejezetei mutatják azt a világot, amelyet ismer, s amelyet vele kell bejárunk, ha mi is közelebbit akarunk megtudni róla. Szerzőnk ugyanis olyan kérdésekkel is foglalkozik, amelyekkel nálunk senki más rajta kívül. S bizonyos értelemben másutt sem: tipikusan hazai jelenség ő, írásai, gondolatvilága általában azt a helyzetet és politikát tükrözi, amely a nemzetiségi probléma sajátosan romániai vonatkozásait jellemzi. És ez rendkívül fontos: ha valakit most vagy majdan az érdekel, hogy a nemzetiségét vállaló értelmiségi hogyan látja a nemzetiségi lét problémáit akkor, ha az osztálytársadalmi tekintetű érdekből indul ki, ha valakit most vagy majdan az érdekel, hogy az osztálytársadalmi képviselő nemzeti érdekből hogyan lehet levezetni a nemzetiséget mint nyelvi és kulturális jelenlétet, akkor Gáll Ernő munkájában becses adalékokat találhat.

Tulajdonképpen arról van szó, amit Marx az egyéni és társadalmi viszonyaként elemzett, arról, amelynek prototípusa a kapitalizmus körülményei között a burzsoá és a citoyen viszonya volt. A nemzetiségi állampolgárként dolgozó ember munkája révén – amelyben társadalmisága megnyilvánul – a nemzeti érdekek meg-

valósulásaként épített szocializmust szolgálja; egyébként nemzeti-ségi. Vagyis nemzetisége az állam alkotmányában is garantált magánügy. A nemzetiségi kultúrát azért támogatja az állam, mert ez egy nagyobb csoport magánügye, amely szükséglet formájában jelentkezik, tehát támogatása állami érdek. E szükséglet ki-elégítésén túl minden az osztársadalmi-nemzeti érdekeket szolgálja: az ember társadalmiságát kifejező munka, a munkára felkészítő szakképzés egyértelműen a nagy közösség körébe tartozik.

A nemzetiségi létet Gáll Ernő a csoportok – szubkultúrák – kategóriájában értelmezi, vagyis partikularitásként az általánoshoz viszonyítva. Ez az álláspont, hogy úgy mondjuk: irodalmi (szakirodalmi); ám időnként kevésbé pontos. Ha a kultúrát mint intézmények rendszerét értelmezzük, akkor ez a megközelítés kielégítő, ha azonban a tevékenységek történelmileg is, az aktuális által is meghatározott rendszereként, akkor nem az. A nemzetiségi aktuálisan, nálunk, az egyén viszonya a kulturális intézményekhez, illetve az egyén viszonya önmagához: társadalmiságát, mint láttuk, nem mint nemzetiségi, hanem mint szocializmust építő állampolgár éli át.

Gáll Ernő mégis termékeny szempontot visz be a nemzetiségről való elmélkedés egyébként oly unalmasan egyhangú publicisztikájába, amikor felveti a csoport, a szubkultúra fogalmát, amikor programatikusan közelít egy lehetséges nemzetiségtudomány fogalmköré felé. Itt válik fontossá didakticizmusa is: ismerteti azokat az elméleteket, kutatásokat, amelyek nélkül fogalmunk sem lehetne arról, hogy miképp kellene elképzelnünk a nemzetiségtudománynak tekinthető gondolatrendszert. Persze ma még nem lehet megmondani, hogy itt valóban tudományról beszélhetünk-e, avagy csupán a nemzetiségi helyzet szociológiai tanulmányozásának szükségességéről. Szerzőnk felvet jó néhány szociológiai fogalmat, amelynek fontos szerepe lehetne az utóbbi lehetőség megvalósításában, de keveset törődik a nemzetiségi lét elméleti értelmezésével, ami viszont megakadályozza abban, hogy a felvetett szociológiai fogalmakat operacionális fogalmakként alkalmazza. Így aztán ezek az írások nem az empirikus kutatást szorgalmazzák, hanem – paradox módon – valamilyen nemzeti-ségi elmélet külsőségeit öltik.

De ebben is hűséges kifejezője a realitásnak; vagyis úgy kell felfognunk ezt a sajátosságot is, mint a reális helyzet kifejeződését. Nem győzzük hangsúlyozni: Gáll Ernő a realitás rögzítője, akit mindenben a kommunista pártosság vezet, vagyis az adott szituációt „elfogultan” értelmezve is biztos abban, hogy álláspontja egybeesik az igazsággal. Ez az ő stratégiája; taktikai is ezt a stratégiát szolgálják, azt a hitet, hogy a partikuláris végső célja az általános ügy szolgálata, az általános pedig azonos az igazzal.

Az igaz megvalósulásához vezető rögzös út bárkit is moralizálásra készíthet. Persze még inkább, ha értelmiségi az illető, ha nem kapcsolódik elég szorosan a termelés, illetve a termelésirá-

nyitás politikai szférájához, vagyis ha ezt a rögzös utat nem a konkrét tevékenység szférájában, hanem pusztán tudatában egyengeti. Ez a tudat ugyanis mindent bekapcsol az erkölcsi kérdések, a meggondolások és értékelések körébe, s az értelmiségi ilyenkor a prospektív látásnak a meggondolásokat félrevezető „pozitivitása” helyett a tettek erkölcsi következményeit latolgatja. Gáll Ernő igazi humanistaként moralizál, sőt könyvének jelentős fejezete (*Éthosz és ethosz*) főként morális kérdésekkel foglalkozik. De jobbára ez a tartalma a könyv utolsó fejezetébe foglalt írásoknak is (*Műhely*). Ha ezt a tényt egybevetjük az eddig elmondottakkal, akkor kiderül szerzőnk intellektuális arculatának összetettsége is: gondolkodóként moralizál, moralistaként gondolkodik; reálpolitikusként taktikázik, taktikusként a stratégiát keresi; teoretikusként empiriához nyúl, az empiriák körében teoretikusként nyilvánul meg.

Eppen ezért képes a legpontosabban követni a lehetőségeket, a munkája éppen ezért válik kordokumentummá; kifejezi a kort, a viszonyoknak azt a rendszerét, amelyben élünk. S ez az, ami jelentőssé teszi. Két dolog tesz tehát jelentőssé egy ilyen munkát: az egyik az, ha a mű értelmezi a világot, ha fogalmi apparátusa képes az interpretálandó tényanyagot a kor „leleplezésére” felhasználni, ha olyan reprezentatív tényanyagot „dob” fel, amely a fogalmi apparátust radikális következtetések megfogalmazására készíti. Az ilyen típusú munka elsősorban elméleti jellegű. Nyilván jelentőssé teszi a társadalomtudományi írást az is, hogy a „dolgozók állását” rögzíti azzal a fogalmi apparátussal, amely a tények előidézőinek nyelvén fogalmazza meg a reális helyzetet, úgy, ahogy ez a realitás az általános érdeket megfogalmazó párt politikájában jelentkezik. Gáll Ernő, e két lehetőséget látva, végül is az utóbbit választja, s ez a választás tudatos: könyvének előszava bizonyítja, hogy szerzőnk dokumentumot akart írni koráról, tükre kívánt lenni annak az álláspontnak, amely az általánost részesíti előnyben, s ez a törekvés jószerint sikerrel is járt, hiszen szerzőnk mindazt leírja, ami választott nyelvén leírható, és végig-gondol mindent, ami választott álláspontjáról végiggondolható.